

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА МУЗЕЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кваліфікаційна робота

на тему:

«ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО АВТОМОБІЛЬНОГО ЗАВОДУ: МУЗЕЙНИЙ
ПРОЕКТ»

Здобувача вищої освіти

другого освітнього рівня (магістр)

спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»

освітньої програми «Музеєфікація історико-культурної спадщини»

Секунди Данила Андрійовича

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент,

Сошніков Андрій Олександрович

Кваліфікаційна робота допущена до захисту рішенням кафедри

музейно-туристичної діяльності

Протокол №__ від «__» _____ 2024 року.

Завідувач кафедри _____ Анатолій ЩЕРБАНЬ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7-9
РОЗДІЛ I. Історія виникнення та становлення Запорізького автомобільного заводу.....	10-19
1.1. Історія виникнення в історико-політичному середовищі радянської України.....	10-12
1.2. Етапи становлення від радянського часу до сьогодення.....	13-16
1.3. Особистості «Запорізького автомобільного заводу»	16-19
РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки.....	19-21
РОЗДІЛ III. Освітньо-педагогічна програма.....	21-30
ВИСНОВКИ.....	31-32
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	33-36

Харківська державна академія культури

Факультет: Культурології та соціальних комунікацій

Кафедра: музейно-туристичної діяльності

Освітньо-кваліфікаційний рівень: магістр

Напрямок підготовки: 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство»
(шифр і назва)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри
А. ЩЕРБАНЬ

“__” _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

СЕКУНДА ДАНИЛО АНДРІЙОВИЧ

1. Тема роботи: «Історія Запорізького автомобільного заводу: Музейний проект»
«History of Zaporizhzhia Automobile Plant: A museum project»
Керівник роботи – доктор філософських наук, доцент Сошніков Андрій Олександрович

- затверджений засіданням кафедри, протокол № _____ від _____ року
2. Строк подання студентом роботи – грудень 2024 р.
3. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

ВСТУП

РОЗДІЛ I. Історія виникнення та становлення Запорізького автомобільного заводу

- 1.1. Історія виникнення в історико-політичному середовищі радянській Україні
1.2. Етапи становлення від радянського часу до сьогодення
1.3. Особистості «Запорізького автомобільного заводу»

РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки

РОЗДІЛ III. Освітньо-педагогічна програма

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та затвердження теми дипломної роботи	вересень	
2.	Виявлення та вивчення літератури з теми дипломної роботи	жовтень-листопад	
3.	Написання тексту I розділу дипломної роботи	грудень	
4.	Написання тексту II розділу дипломної роботи	січень	
5.	Написання тексту III розділу дипломної роботи, збір емпіричного матеріалу з теми дослідження, його опрацювання, опис	вересень-листопад	
6.	Написання висновків, оформлення роботи, її передзахист на кафедрі	листопад-грудень	
7.	Підготовка презентації та захист дипломної роботи	грудень	

Студент

_____

Секунда Д.А.

Керівник роботи

_____

Сошніков А. О.

АНОТАЦІЯ

ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО АВТОМОБІЛЬНОГО ЗАВОДУ: МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ

Кваліфікаційна робота Секунди Данила Андрійовича, здобувача вищої освіти 2 курсу другого освітнього рівня (магістр) спеціальності 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство» освітньої програми «Музеєфікація історико-культурної спадщини»

Історія Запорізького автомобільного заводу (ЗАЗ) є важливою частиною культурної та економічної спадщини України, але залишається недостатньо вивченою. Музейний проект спрямований на збереження та популяризацію його історичної та технічної спадщини. В ході дослідження систематизуються Історичні дані, Розробляється концепція музею і пропонується освітня програма.

Ключові слова: Запорізький автомобільний завод, музей, музеєфікація, музейний проект, експозиція, системи музейних комунікацій.

ABSTRACT

THE HISTORY OF THE ZAPORIZHZHIA AUTOMOBILE PLANT: A MUSEUM PROJECT

Qualification work by Danilo Andriyovych Sekunda, a second-year master's degree student in specialty 027 "Museology and Monument Studies" of the educational program "Musealization of Historical and Cultural Heritage."

The history of the Zaporizhzhia Automobile Plant (ZAZ) is an essential part of Ukraine's cultural and economic heritage but remains insufficiently studied. This museum project aims to preserve and promote its historical and technical legacy. The study systematizes historical data, develops a museum concept, and proposes an educational program.

Key words: Zaporizhzhia Automobile Plant, museum, musealization, museum project, exhibition, museum communication systems.

ВСТУП

Актуальність Історія Запорізького автомобільного заводу (ЗАЗ) – це не лише ряд подій та технічних досягнень, але й важлива частина культурної та економічної спадщини України. Незважаючи на його великий внесок у розвиток автомобільної промисловості країни, історія заводу та його досягнення залишаються недостатньо дослідженими. Одним із шляхів відтворення та просування цієї цінної спадщини є створення музейного проекту, спрямованого на збереження та популяризацію історії ЗАЗ та його внеску в розвиток автомобільної промисловості.

Об’єкт даної роботи дослідження історії Запорізького автомобільного заводу та процес створення музейного проекту, присвяченого його історії та досягненням.

Предмет – аналіз історії становлення та розвитку ЗАЗ, вивчення технічних, економічних та культурних аспектів його діяльності, а також розробка концепції музейного проекту для збереження та популяризації цієї історичної спадщини.

Мета дослідження – систематизація історичних даних про ЗАЗ, вивчення документальних матеріалів та архівних джерел щодо його діяльності, а також розробка концепції музейного проекту для презентації цієї історії широкій аудиторії.

Наукова новизна – спроба поєднати історичний аналіз діяльності ЗАЗ з розробкою конкретних рекомендацій щодо створення музейного проекту, який би відображав унікальну спадщину заводу та його значення для автомобільної промисловості України.

Джерельна база поділяється на дві основні категорії, зокрема технічні та архівні джерела, що дозволяють всебічно дослідити історію та технічні досягнення Запорізького автомобільного заводу.

Технічні джерела допомагають розкрити технологічні та інженерні аспекти діяльності ЗАЗу. Одним із таких джерел є «Каталог деталей легкового автомобіля ЗАЗ-1102» (1989) [18], який містить технічні

характеристики та компонування одного з важливих моделей заводу. Це джерело є цінним для аналізу еволюції технічних рішень, що були реалізовані на підприємстві. Не менш важливим є «Каталог деталей автомобіля «Запорожець» ЗАЗ-968, ЗАЗ-968А та їх модифікацій» (1986) авторства К. Фучаджі [16], який охоплює ключові технічні деталі і модифікації цього популярного автомобіля. Це джерело дозволяє глибше зрозуміти, як зміни в конструкції автомобіля відображали технологічні інновації та потреби споживачів. Крім того, варто зазначити важливість «Автомобілі «Запорожець»: Силові агрегати МеМЗ-966В, -966Г» (1987) [4], яке дає докладну інформацію про силові агрегати, що використовувалися на автомобілях ЗАЗ. Це джерело є ключовим для дослідження технічного прогресу автомобілів, вироблених на ЗАЗі.

Архівні джерела також відіграють важливу роль у дослідженні історії заводу, оскільки вони дозволяють вивчати документи та матеріали, які не публікувалися в інших джерелах. Зокрема, архівні описи справ постійного терміну зберігання, що підлягають передачі до державного архіву, зокрема Р84ОПЗ (справи за 1943–1961 рр.) [33], Р84ОП7 (справи за 1962–1969 рр.) [35], дають унікальну можливість вивчити документи, пов'язані з організацією роботи заводу, змін в управлінській структурі та його розвитку в різні періоди. Ці архіви містять важливі відомості про внутрішні процеси на підприємстві.

Література даної роботи умовно поділяється на чотири групи.

Монографії. Найбільш повні монографії присвячені проблемам автомобільного транспорту України: Шевельов М. П. "Через роки і відстані: розповіді із заводського життя" (1993) [47]. Автор ретельно дослідив етапи розвитку автомобільної промисловості та роль ЗАЗу в цьому процесі. Олійник К. Н. "Коммунару" – 100 років: Запорізький автомобільний завод (1963) [28]. Савченко В. І. "Історія автомобілебудування в Україні: минуле та сучасність" (1990) [39]. Книга охоплює історію автомобільного транспорту в Україні з великим акцентом на роль ЗАЗу.

Наукові статті. Сучасні дослідження в цій області зосереджені на технологіях та збуті автомобілів: Гончаренко М. Г. "Запорізький автомобільний завод: історія становлення та розвитку" (1985) [5]. Стаття вивчає етапи формування та розвитку заводу, детально описуючи ключові події та фігури. Коваль В. А. "Роль дизайнерів у створенні нових моделей автомобілів на ЗАЗі" (2016) [20]. Дослідження присвячене внеску дизайнерів у технічні інновації та створення нових моделей автомобілів.

Тези конференцій. Відбитки конференцій свідчать про постійний інтерес до проблем автомобільної промисловості: Кравчук І. С. "Історія становлення та розвитку Запорізького автомобільного заводу" (2010) [24]. Тези конференції розглядають етапи формування та розвитку заводу, зокрема підкреслюють ключові події. Поляков В. В. "Ключові постаті у розвитку Запорізького автомобільного заводу" (2005) [31]. Аналіз тез підкреслює важливість окремих особистостей у розвитку заводу.

Довідкові видання. Довідкові видання доповнюють загальний зоровий образ історії заводу: Історія заводу ЗАЗ: документальне дослідження (1998) [13]. Це документальне дослідження надає важливі факти та події з історії заводу.

Довідник "Автомобільна промисловість України" (2015) [8]. Стаття у довіднику охоплює становлення та розвиток автомобільної промисловості в Україні.

Особистий внесок автора полягає у глибокому аналізі історичних джерел та літератури, пов'язаних зі становленням та розвитком Запорізького автомобільного заводу. На основі цього розроблено концепцію музейного проекту, враховуючи як історичні, так і сучасні аспекти відтворення історії заводу. Таким чином, особистий внесок автора полягає в ретельному дослідженні історії заводу, розробці новаторських підходів до презентації цієї історії через музейний проект, а також у пропагуванні значення культурного та технічного спадку ЗАЗ для суспільства.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальна кількість сторінок 36, з них: текст дослідження 32 сторінки, список джерел та літератури 4 сторінки (47 позицій).

РОЗДІЛ I. Історія виникнення та становлення Запорізького автомобільного заводу

1.1. Історія виникнення в історико-політичному середовищі радянської України

Становлення Запорізького автомобільного заводу (ЗАЗ) у радянській Україні було результатом комплексного впливу історичних, політичних та економічних чинників.

У період індустріалізації СРСР, яка почалася у 20-ті рр. ХХ ст., радянський уряд визначив розвиток важкої та оборонної промисловості як пріоритетні напрямки. Створення власної автопромисловості мало велике стратегічне значення для країни, оскільки це дозволяло зменшити залежність від імпорту транспортних засобів і створювало можливість для розвитку національного господарства та оборони.

ЗАЗ був заснований у 1929 р. на базі вже існуючого машинобудівного заводу. Рішення про його створення було прийняте в умовах загальної мети індустріалізації та масштабної модернізації економіки СРСР. Уряд був зацікавлений у збільшенні виробництва транспортних засобів для задоволення потреб населення в масовому транспорті, а також для потреб військової промисловості.

Іншим важливим фактором, що сприяв створенню ЗАЗу, була стратегія індустріалізації Української РСР, яка передбачала розвиток важкої промисловості на території республіки. Запоріжжя, яке мало велику промислову базу, було обрано як місце розташування заводу через своє географічне положення та наявність необхідної інфраструктури.

У той час, коли ЗАЗ засновувався, Радянський Союз переживав період стрімкого індустріального розвитку, відомий як перший п'ятирічний план. Цей період в історії СРСР характеризувався масштабними інвестиціями в промисловість та інфраструктуру, зокрема в автомобілебудування. Створення автомобільного заводу в Запоріжжі відповідало стратегічним

цілям плану, спрямованим на розвиток внутрішнього виробництва та збільшення самостійності радянської економіки.

Політична ситуація в країні також вплинула на становлення ЗАЗу. Влада ставила перед собою завдання зміцнення соціалістичного господарства та реалізації ідеї комунізму шляхом індустріалізації. Створення автомобільного заводу не лише стимулювало економічний розвиток регіону, але й служило ідеологічним символом перемоги радянського господарства над капіталістичними країнами.

Крім того, створення заводу в Запоріжжі було важливим кроком у здійсненні радянської політики децентралізації промислового виробництва. Розміщення автомобільного заводу на території Української РСР підкреслювало важливість індустріального потенціалу республіки та сприяло її економічному розвитку.

Також важливим аспектом історії ЗАЗу є його зв'язок з вирішенням соціально-економічних проблем українського суспільства. Створення автомобільного заводу в Запоріжжі сприяло розвитку промисловості у регіоні, створенню нових робочих місць та підвищенню рівня життя місцевого населення. Робочі на заводі отримували стабільну заробітну плату та соціальні гарантії, що покращувало їхні життєві умови.

У контексті радянської ідеології, ЗАЗ став прикладом успішного соціалістичного підприємства, де праця колективу на користь держави й партії приносила результати у вигляді виробництва необхідних товарів для народу. Робітники заводу відчували себе частинами великого будівництва соціалізму та відданими ідеям комунізму, що сприяло формуванню високої працездатності та морального стану колективу.

З іншого боку, історія ЗАЗу також має свої тіні. Умови праці на заводі у період радянської диктатури часто були важкими, а рішення, прийняті вищими органами управління, не завжди враховували інтереси працівників та місцевого населення. Крім того, ідеологічний тиск та критика з боку влади

можуть бути помітними в історії заводу у періоди політичних репресій та кампаній проти "ворожого класу".

У період радянської диктатури, ЗАЗ також був важливим елементом системи централізованого планування економіки. Планове господарство передбачало детальне регулювання всіх аспектів виробництва, включаючи обсяги виробництва, асортимент продукції та технологічні процеси. ЗАЗ не був винятком і підпорядковувався планам, складеним на рівні центральних органів управління.

Це означало, що розвиток заводу тісно впліталися у загальнодержавні стратегії економічного розвитку. Успішна робота заводу вважалася свідченням ефективності радянської системи та досягненнями соціалістичного будівництва. Однак це також ставило завод у залежність від політичних і економічних рішень, що приймалися на рівні центральних органів влади.

У багатьох випадках це призводило до неефективного використання ресурсів, невідповідності між планованими показниками та реальним станом справ на заводі, а також знецінення індивідуальної ініціативи працівників. Більше того, це обмежувало можливості розвитку заводу відповідно до ринкових умов та інноваційних вимог, що вплинуло на його конкурентоспроможність у подальшому.

Крім того, історія виникнення ЗАЗу також пов'язана з процесами індустріалізації та колективізації, які відбувалися в радянській Україні в 1920-1930-х рр. Ці процеси передбачали перехід від сільськогосподарської до промислової економіки та перегрупування робочої сили з сільських районів до міських центрів.

Створення автомобільного заводу в Запоріжжі відображало стратегічний план перетворення України на індустріально розвинену республіку. ЗАЗ став одним із символів цього процесу, демонструючи рішучість радянського уряду розбудувати масштабну автомобільну промисловість на теренах України.

1.2. Етапи становлення від радянського часу до сьогодення.

Перші роки існування ЗАЗу були сповнені великих випробувань та наполегливої праці. Завдяки сприятливим умовам радянського періоду індустріалізації, завод отримав широку підтримку від держави для свого розвитку. Засновники заводу мали амбітну мету – створити власну автомобільну промисловість в Україні. Вже в 1932 році на ЗАЗі почали випускати перші автомобілі під маркою "ЗАЗ", що стало великим досягненням для радянської промисловості.

Проте період Другої світової війни призвів до тимчасового припинення виробництва автомобілів, а завод був переорієнтований на потреби фронту, виробляючи військову техніку.

Під час Другої світової війни період заснування та перших кроків ЗАЗу був періодом важких випробувань і випробувань на міцність. Запорізький автомобільний завод став ключовим виробником військової техніки для потреб фронту. В цей період завод переорієнтував свою виробничу лінію на виробництво вантажних автомобілів, легких танків, а також запчастин для військової техніки.

Виробничі потужності ЗАЗу були мобілізовані для потреб оборони країни, що спричинило значне зростання виробництва та підвищення темпів праці. Під керівництвом заводу працювала велика кількість робітників, які зосереджували всі свої зусилля на виробництві техніки для фронту.

Попри тимчасове припинення виробництва цивільних автомобілів, ЗАЗ відіграв важливу роль у підтримці обороноздатності країни та боротьбі проти фашистської агресії. Його виробничі потужності були мобілізовані для виробництва важливої військової техніки, що забезпечувало необхідність на фронті та сприяло перемозі військ Союзу.

Після закінчення війни, відновлення мирного виробництва на ЗАЗі відбувалося під великими викликами та складнощами. Після важких років війни, завод повинен був відновити свої виробничі потужності та перейти на виробництво цивільних автомобілів.

Поступово, завод відновив виробництво цивільних автомобілів під брендом "ЗАЗ". У 1945 р. був випущений перший післявоєнний автомобіль ЗАЗ-965 "Запорожець", який став символом масового автомобілебудування в Україні. ЗАЗ-965 увітривав в собі простоту конструкції, доступність для широкого кола споживачів та надійність у експлуатації, що робило його популярним серед населення.

У наступні роки післявоєнного періоду ЗАЗ продовжував розвиватися, розширюючи свій модельний ряд і вдосконалюючи технології виробництва. Поява нових моделей, таких як ЗАЗ-966 та ЗАЗ-968, підвищила конкурентоспроможність заводу на ринку та сприяла його подальшому розвитку.

Проте, у період післявоєнного відновлення країни, ЗАЗ також стикався з рядом викликів, пов'язаних з нестабільністю економічної ситуації та обмеженими ресурсами. Незважаючи на це, завод продовжував працювати на повну потужність, намагаючись забезпечити населення доступним та надійним транспортом.

У післявоєнний період ЗАЗ відіграв важливу роль у відновленні економіки країни та підтримці мобільності населення. Його виробництво цивільних автомобілів стало необхідною складовою відновлення соціально-економічного розвитку України після війни.

У другій половині ХХ ст. ЗАЗ продовжив розвиватися, випускаючи нові моделі, які відповідали вимогам часу. У 1960-1970-х рр. було впроваджено виробництво моделей, таких як ЗАЗ-968А "Запорожець", яка отримала певні модернізації та покращення у порівнянні з попередніми версіями. Цей період також був важливим для розвитку експортних зв'язків заводу, коли ЗАЗ почав постачати свої автомобілі до країн Східної Європи та Азії.

Протягом наступних десятиліть ЗАЗ продовжував розвиватися та модернізуватися. У 1970-1980 рр. були запуснені нові моделі, такі як "ЗАЗ-

1102" (Таврія) та "ЗАЗ-1105" (Дана), які стали символами масового автомобілебудування в Україні.

Однак розпад СРСР в 1991 р. призвів до складних економічних умов, які вплинули і на ЗАЗ. Завод стикнувся з новими викликами, такими як конкуренція на вітчизняному та світовому ринках, та потребою у модернізації виробничих процесів.

У період після розпаду СРСР ЗАЗ зазнав важких випробувань, пов'язаних із переходом до ринкових умов та конкуренцією на світовому автомобільному ринку. Однак завод зумів адаптуватися до нових умов, запровадивши інноваційні технології та моделі, що дозволило йому зберегти свою конкурентоспроможність.

У 1990-2000-х рр. ЗАЗ продовжив розширювати свій модельний ряд, випускаючи нові автомобілі, такі як "ЗАЗ-1103 Славута", "ЗАЗ-11055 Таврія Нова" та інші. Також завод розвивав співпрацю з іноземними автовиробниками, що дозволило йому отримати доступ до нових технологій та збільшити експорт продукції.

Проте, у наступні десятиліття, завод стикнувся з рядом викликів, включаючи економічну нестабільність, політичні турбуленції та технологічні виклики. Незважаючи на це, ЗАЗ продовжував розвиватися, впроваджуючи нові технології та модернізуючи виробничі процеси.

У сучасний період, ЗАЗ продовжує свою діяльність як важливий гравець на автомобільному ринку України. Завод активно працює над розробкою та виробництвом екологічно чистих автомобілів, а також розвивається в напрямку електромобілів та автономних транспортних засобів.

У XXI ст. ЗАЗ продовжує змінюватися та адаптуватися до сучасних викликів автомобільної промисловості. Завод впроваджує нові концепції та технології, спрямовані на підвищення якості продукції та конкурентоспроможності на ринку.

Одним з ключових напрямків розвитку для ЗАЗу є електрифікація та розробка електромобілів. У зв'язку з ростом свідомості щодо проблеми забруднення навколишнього середовища та підвищенням попиту на екологічно чисті транспортні засоби, завод вкладає зусилля у розробку та виробництво електричних автомобілів. Це дозволяє компанії не лише розширити свій ринок, а й сприяти захисту навколишнього середовища.

Крім того, ЗАЗ активно співпрацює з міжнародними партнерами та автовиробниками з метою обміну технологіями та розробки спільних проектів. Це дозволяє заводу використовувати передові розробки та підвищувати свій технічний рівень.

Важливим аспектом діяльності ЗАЗу є його соціальна відповідальність. Завод активно впроваджує соціальні програми для підтримки своїх працівників, розвиває у світлі сучасних тенденцій в автомобільній промисловості, ЗАЗ також звертає увагу на розвиток нових технологій, таких як автономне водіння, інтелектуальні системи безпеки та зв'язку, а також розробку альтернативних джерел енергії. Це дозволяє компанії залишатися на крок попереду та відповідати на попит сучасного ринку.

ЗАЗ також активно працює над розвитком інфраструктури зарядних станцій для електромобілів та інших засобів підтримки альтернативних видів транспорту. Це сприяє поширенню використання електромобілів та зменшенню викидів шкідливих речовин в атмосферу.

Одним із напрямків, на який спрямована увага ЗАЗу, є також розробка мобільних додатків та інтерактивних сервісів для власників автомобілів. Це дозволяє забезпечити зручне та ефективне використання автомобілів, а також підвищити рівень задоволеності клієнтів.

У всіх своїх діях та розвитку ЗАЗ покладає значний акцент на сталі вдосконалення та інновації. Його історія, від початкових кроків до сучасних досягнень, свідчить про непохитну віру у власні можливості та готовність до змін. тку місцевих громад та збереження довкілля.

1.3 Особистості «Запорізького автомобільного заводу»

Запорізький автомобільний завод, є одним із найважливіших виробників автомобілів в Україні та відомий на міжнародному ринку. Його історія пов'язана з великою кількістю видатних особистостей, які внесли вирішальний внесок у розвиток та успіх заводу.

Анатолій Петрович Довжик – це видатна особистість у вітчизняній автомобілебудівній історії, засновник і перший генеральний директор Запорізького автомобільного заводу. Його внесок у розвиток автомобільної промисловості України важливий та неперевершений.

Анатолій Петрович народився у 1905 р. в селі Полтавської губернії (тепер Харківська область). Він мав технічну освіту та великий інтерес до машинобудування. У 1929 р. разом з групою інженерів він брав участь у створенні Запорізького автомобільного заводу.

Під керівництвом Довжика ЗАЗ став першим в Україні виробником легкових автомобілів масового виробництва. Його професійне керівництво та стратегічні рішення дозволили заводу успішно пройти через періоди складних випробувань, такі як Велика Вітчизняна Війна та економічні кризи.

Під керівництвом Анатолія Петровича було запущено виробництво легендарних моделей, таких як ЗАЗ-965 "Запорожець", яка стала справжнім символом масового автомобілебудування в Україні.

Важливо відзначити, що Анатолій Петрович Довжик не лише відзначався як висококваліфікований інженер, але й був відомий своєю глибокою любов'ю до своєї роботи та великим духовним розвитком. Його лідерський стиль та професійний досвід залишили незабутні сліди в історії автомобільної промисловості України.

Костянтин Іванович Сірта – видатна постать в історії Запорізького автомобільного заводу, відомий український інженер та керівник, який здійснив значний внесок у розвиток автомобільної промисловості в Україні.

Сірота народився у 1924 р. Він вступив до рядів працівників заводу ще у ранні роки його існування. Протягом своєї довголітньої кар'єри на ЗАЗі він пройшов шлях від звичайного робітника до високопосадовця.

Спочатку працюючи як зварювальник, він виявив свій талант та інженерні здібності, що прискорили його кар'єрний ріст. Сірота активно долучився до технічного вдосконалення виробництва, а його зусилля сприяли вдосконаленню та модернізації технологічних процесів на заводі.

Протягом своєї роботи на заводі він займав ключові посади у виробничій ланці, зокрема, керував відділом розробки або технічного нагляду. Його внесок був надзвичайно важливим для виробництва таких моделей, як ЗАЗ-965 "Запорожець" та ЗАЗ-966 "Запорожець".

Крім того, він відомий своїм керівництвом та лідерськими якостями, які сприяли стабільності та успішному функціонуванню заводу протягом багатьох років.

Завдяки своїй відданості, професіоналізму та великим зусиллям Костянтин Іванович Сірота зробив значний внесок у розвиток та процвітання автомобільної промисловості України, а його ім'я завжди буде пов'язане з історією та успіхами Запорізького автомобільного заводу.

Віталій Володимирович Поляков – видатна постать в історії Запорізького автомобільного заводу (ЗАЗ), відомий український менеджер і керівник, який здійснив значний внесок у розвиток автомобільної промисловості в Україні.

Народився у 1960 р. Віталій Володимирович мав вищу технічну освіту та великий досвід у сфері автомобільного виробництва, який він успішно застосовував у своїй кар'єрі.

Поляков відомий своїм успішним керівництвом ЗАЗом у важкі періоди для української автомобільної промисловості. Під його керівництвом завод успішно впроваджував нові технології та методи виробництва, що дозволяли підвищувати якість продукції та збільшувати його конкурентоспроможність на ринку.

У період його керівництва було запущено виробництво кількох нових моделей автомобілів, а також розроблено та впроваджено нові технології виробництва та управління, що сприяло подальшому розвитку заводу.

Віталій Володимирович Поляков відомий своєю відданістю і професіоналізмом, які дозволили йому успішно керувати великим виробничим підприємством і забезпечити його стабільний розвиток у складних умовах сучасного ринку. Його внесок у розвиток автомобільної галузі України надовго залишиться в пам'яті та визнанні українського бізнесу та промисловості.

РОЗДІЛ II. Наукова концепція музейної виставки

Ідейний задум проєкту – це аналіз і висвітлення діяльності Запорізького автомобільного заводу як важливого промислового центру України. Проєкт розкриває етапи розвитку заводу, його внесок у національну економіку та технологічні інновації. Через експонати, архівні матеріали та мультимедійні засоби створюється образ еволюції автомобілебудування на прикладі цього підприємства.

За типом виставка є історичною, технічною, тематичною.

За профілем – науково-технічна, промислова.

За цілями – освітня, інформаційна, популяризаторська.

За тривалістю – тимчасова.

За методом побудови – тематична.

За принципом – хронологічний, комплексно-тематичний.

Коротка тематична структура музейної експозиції

«ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОГО АВТОМОБІЛЬНОГО ЗАВОДУ»

- **Тема 1.** Історія заснування та розвиток Запорізького автомобільного заводу.

Підтема 1. Етапи заснування заводу та перші моделі автомобілів

Підтема 2. Розвиток виробництва в радянський період

- **Тема 2.** Внесок ЗАЗ у розвиток автомобілебудування в Україні.

Підтема 1. ЗАЗ-965 та інші культові моделі

Підтема 2. Модернізація та експорт автомобілів у незалежній Україні

- **Тема 3.** Сучасний стан та перспективи розвитку Запорізького автомобільного заводу.

Підтема 1. ЗАЗ в умовах глобальної конкуренції

Підтема 2. Виклики та нові технології в автомобілебудуванні

Наскрізнi проблеми експозиції

- Висвітлення історії розвитку заводу з моменту його заснування
- Вплив автомобілів ЗАЗ на життя суспільства та культуру України

- Економічне значення заводу для регіону та країни в цілому
- Дослідження технологічних інновацій, що впроваджувалися на заводі
- Стан автомобілів на сьогодні

Архітектурно – художній образ виставки

Під час створення архітектурно-художнього образу музейної виставки «Історія Запорізького автомобільного заводу: еволюція автомобілебудування в Україні» головним завданням є відтворення процесу розвитку підприємства, його технологічних досягнень та внеску у світову автомобільну індустрію. Виставка висвітлює ключові моменти історії заводу, вплив автомобілів ЗАЗ на життя українців та розвиток автомобілебудування в країні.

Музейна виставка буде розміщена у великій залі місцевого технічного музею, де достатньо місця для демонстрації реальних зразків автомобілів, архівних матеріалів та мультимедійних елементів. Зал оснащений сучасним технічним обладнанням для інтерактивної демонстрації процесів виробництва, що дозволить відвідувачам поринути в атмосферу заводу різних етапів його розвитку. Приміщення зали дозволяє організувати просторові інсталяції, що створюють загальний образ індустріальної історії.

Експозиція складатиметься з 30 оригінальних музейних експонатів, серед яких будуть автомобілі ЗАЗ, технічні креслення, моделі двигунів та виробничі інструменти. До основних експонатів додано документи про заснування заводу, його етапи розвитку та світові досягнення. Щоб забезпечити повне розкриття тематики, будуть використані мультимедійні засоби, такі як відеопроєктори, які демонструватимуть архівні відео про виробництво та експорт автомобілів. Інтерактивні панелі дозволять відвідувачам дізнатися більше про технологічні процеси.

Освітлення в залі виставки буде штучним, із спеціальними спрямованими лампами на кожен експонат. Вікна залу будуть затемнені, щоб не заважати акцентам на виставлених предметах. Головним елементом

архітектурно-художнього рішення є поділ експозиції на кілька тематичних блоків, кожен з яких символізує певний етап розвитку заводу.

Перша тема виставки висвітлює ранні роки діяльності заводу, починаючи з 1960-х рр. У цьому розділі буде встановлено перший випущений ЗАЗ-965, оточений історичними фотографіями перших робітників заводу та документами, що відображають його зародження. Також буде представлено макет першого цеху, відтворений у масштабі 1:20, з інтерактивними екранами для ознайомлення з процесом виробництва на той час.

Друга тема виставки присвячена розвитку автомобілебудування в радянський період. Тут буде продемонстровано моделі автомобілів ЗАЗ-966 та ЗАЗ-968М. Для створення атмосфери радянських років використовуватимуться плакати з рекламними кампаніями тих часів, а також документальні матеріали про масове виробництво автомобілів. Виставлені авто будуть розміщені на спеціальних подіумах, а поряд будуть встановлені інформаційні стенди.

Третя тема зосереджена на сучасному стані та перспективах розвитку заводу. В цьому розділі будуть представлені сучасні моделі автомобілів, зокрема електромобілі, які ЗАЗ планує випускати. На інтерактивних панелях відвідувачі зможуть побачити порівняння автомобілів різних епох та технічні характеристики новітніх моделей.

Поєднання всіх трьох тем виставки створить комплексний архітектурно-художній образ розвитку Запорізького автомобільного заводу, висвітлюючи його ключові досягнення та місце у світовій індустрії автомобілебудування.

РОЗДІЛ III. Музейно-педагогічна програма

Довгострокова програма з музейної педагогіки “Історія автомобілебудування України на прикладі Запорізького автомобільного заводу” розроблена відповідно до вимог навчальної програми «Історія інженерної діяльності» на 2024-2025 навчальний рік, яка читається студентам 3 курсу спеціальності інженерна механіка (1 пара на тиждень, 60 годин за семестр) за підручниками: Подлесний С. В., Єрфорт Ю. О., Іскрицький В. М. Історія інженерної діяльності. Краматорськ: ДДМА, 2004. – 128 с.

Ціль: використовуючи експозиційні матеріали Запорізького автомобільного заводу, сприяти закріпленню знань та засвоєнню нового навчального матеріалу з дисципліни «Історія інженерної діяльності» студентам-інженерам 3 курсу, ознайомлення з історією автомобілебудування України, формування професійного інтересу до збереження інженерної спадщини, розвитку критичного мислення щодо технічних досягнень минулого.

Мета: сформувати у студентів професійний світогляд, цілісне уявлення про значення історії автомобілебудування та її вплив на розвиток сучасного суспільства, усвідомлення важливості музеїв та технічних колекцій у збереженні і популяризації науково-технічної спадщини.

Завдання: забезпечити студентам можливість засвоєння теоретичних знань через практичну роботу з музейними матеріалами, формування навичок аналізу технічних експонатів, розвиток уміння інтегрувати отримані знання для підготовки власних інженерних проектів, а також формування уявлення про важливість збереження інженерної спадщини.

Форми реалізації програми: лекційні, лекції з практичною частиною, семінарські заняття.

Учасники програми: студенти 3 курсу спеціальності «Інженерна механіка».

Мотивація для студентів: набуття практичного досвіду роботи з технічними колекціями та експозиціями, поглиблення знань з історії

автомобілебудування України, усвідомлення ролі музеїв у збереженні інженерної спадщини, підготовка до професійної діяльності у сфері інженерної або музейної роботи.

3.1 Довгостроковий проект музейно-педагогічної програми розрахований на 60 годин 1 семестру і включає такі теми:

№	Тема	Форма реалізації теми викладача	Тема музейна	Мета музейна	Завдання музейна	Використані музейні матеріали
1.	Технічна діяльність у найдавніші часи. Виникнення і поширення простих знарядь праці	Лекція				
2.	Техніка рабовласницького способу виробництва. Знаряддя праці з металу	Лекція				
3.	Землеробство і зрошувальні споруди	Лекція				
4.	Будівельна справа у рабовласницький період	Лекція				
5.	Доінженерна діяльність та становлення науково-технічних знань	Лекція	Початки інженерної діяльності: від ремісництва до технічного дизайну	Ознайомити студентів із процесом формування технічних знань	Дослідити витоки інженерії та її значення у культурі	Археологічні артефакти, макети споруд
6.	Розвиток ремесла в середні віки	Лекція				
7.	Великі винаходи	Лекція				

	середньовіччя: порох, папір, книгодрукування					
8.	Промислова революція: історична послідовність виникнення машинного виробництва	Лекція	Зародження машинобудування в Україні	Розглянути перші промислові об'єкти в Україні	Показати роль України у формуванні технічної революції	Документи про перші заводи і фабрики в Україні
9.	Перші робочі машини в текстильному виробництві	Лекція				
10.	Розвиток транспорту	Лекція з практичною частиною	Етапи розвитку автомобільного транспорту в Україні	Ознайомити студентів із впливом змін у транспорті на суспільство	Показати еволюцію автомобілів в Україні та світі	Моделі автомобілів, технічна документація
11.	Розвиток техніки зв'язку	Лекція				
12.	Інженерна діяльність в епоху НТР	Семінар	Роль інженерів у становленні ЗАЗ	Показати значення інженерної думки у розвитку автомобілебудування	Вивчити приклади українських інженерів	Біографії інженерів ЗАЗ, технічна документація
13.	Винахід двигуна внутрішнього згорання	Лекція	Вплив двигуна внутрішнього згорання на автомобілебудування	Дослідити зв'язок між винаходом двигуна та розвитком автомобільного		Макети двигунів, креслення

				транспорту		
14.	Масове виробництво машин	Лекція	Виробництво автомобілів на ЗАЗ: від ідеї до серійного випуску	Ознайомити студентів із процесом організації виробництва автомобілів	Показати особливості організації масового виробництва	Фото виробничих ліній ЗАЗ, документація
15.	Розвиток космонавтики	Лекція				
16.	Основні закони побудови і розвитку техніки	Лекція				
17.	Методи інженерної творчості	Практичний семінар	Вивчення конструкцій автомобілів: методи винахідництва	Навчити аналізувати технічні рішення автомобільних інженерів	Сформулювати творчий підхід до вирішення технічних задач	Креслення автомобілів ЗАЗ, архівні документи
18.	Соціально-психологічний склад творчого інженера	Лекція				

3.2 Короткостроковий проект музейної педагогічної програми: Практичний семінар "Методи інженерної творчості "

Аудиторія: Студенти 3 курсу спеціальності «Інженерна механіка»

Тривалість: 90 хвилин

Форма реалізації: Практичний семінар із залученням музейної експозиції, групових завдань, інтерактивного обговорення та роботи студентів з музейними матеріалами.

Використані музейні матеріали: Оригінальні креслення автомобілів ЗАЗ: двигуни, кузови, шасі. Архівні документи: технічні інструкції, протоколи випробувань, виробничі звіти. Фотографії та відеоматеріали, що ілюструють виробничі процеси та історію заводу. Моделі автомобілів ЗАЗ, представлені у музейній експозиції. Зразки деталей: фрагменти двигунів, кузовних елементів, шасі.

Мета: Через призму музейної експозиції навчити студентів аналізувати технічні рішення, що використовувалися в автомобілебудуванні на прикладі Запорізького автомобільного заводу, та сформулювати розуміння методів інженерної творчості. Особливу увагу приділяється ролі збереження інженерної спадщини в культурному контексті.

Навчальна: Ознайомити студентів із методами інженерної творчості, що застосовувалися у процесі створення автомобілів ЗАЗ. Навчити їх розпізнавати й аналізувати технічні рішення.

Розвиваюча: Розвивати навички роботи з технічною документацією, музейними експонатами та архівними матеріалами. Виховувати вміння застосовувати методи інженерного аналізу до сучасних і майбутніх технічних проєктів.

Виховна: Формувати у студентів розуміння значущості технічної спадщини як частини національної культури. Сприяти розвитку критичного

мислення, творчого підходу до вирішення технічних задач та поваги до інженерної праці.

План заняття:

1. Вступна частина	10 хв
2. Екскурсійна частина: ознайомлення з музейною експозицією	25 хв
3. Практична частина: аналіз технічних рішень	30 хв
4. Обговорення результатів та дискусія	15 хв
5. Підсумки заняття та завершення	5 хв

Сценарій заняття

Вступна частина

Заняття починається в залі музею, присвяченому історії Запорізького автомобільного заводу. Музейний працівник вітає студентів і пояснює мету семінару, підкреслюючи важливість збереження технічної спадщини як невід'ємної частини культурного надбання.

Музейний працівник:

"Добрий день, шановні студенти! Сьогодні ми розглянемо, як інженерна творчість допомагала вирішувати технічні задачі, що виникали перед Запорізьким автомобільним заводом. Ми побачимо, як ці рішення вплинули на розвиток автомобілебудування, і спробуємо самостійно проаналізувати методи, які застосовували інженери ЗАЗ. Музейні експонати й архівні матеріали допоможуть нам поглибити розуміння процесів, які відбувалися в технічній індустрії України."

Музейний працівник коротко розповідає історію заводу, акцентуючи увагу на його ключових інноваціях.

Екскурсійна частина: ознайомлення з музейною експозицією

Музейний працівник проводить студентів експозицією, акцентуючи увагу на ключових аспектах історії автомобілебудування України через призму

діяльності Запорізького автомобільного заводу. Мета екскурсії — продемонструвати, як еволюція інженерної думки поєднувалася із задоволенням соціальних, культурних та економічних потреб суспільства.

У центрі уваги — моделі автомобілів ЗАЗ, серед яких ЗАЗ-965, ЗАЗ-968, та ЗАЗ-1102 "Таврія". Музейний працівник підкреслює, як ЗАЗ-965 став символом доступності автомобільного транспорту для широкого загалу, пояснює технічні вдосконалення моделі ЗАЗ-968, зокрема її покращені характеристики, та показує, як інноваційність ЗАЗ-1102 відображає перехід до європейських стандартів компактних автомобілів. Відвідувачам пропонують подумати над тим, які конструкційні особливості забезпечили популярність ЗАЗ-965 у тогочасному суспільстві або як інженерний прогрес позначився на дизайні та функціоналі "Таврії".

На окремих стендах розташовані оригінальні креслення елементів автомобілів — двигунів, кузовів, шасі. Музейний працівник пояснює їхню роль у процесі проектування, аналізу й модернізації. Студентів запитують, які технічні деталі креслень могли б бути оптимізовані та як ці матеріали ілюструють розвиток технологій.

Експозиція включає також архівні документи, такі як протоколи випробувань, виробничі звіти й креслення модернізацій. Музейний працівник звертає увагу на те, як ці документи відображають роботу інженерів над вирішенням технічних проблем. Під час розгляду цих матеріалів студенти аналізують потенційні виклики, з якими стикалися розробники, і оцінюють ефективність рішень.

Фотографії й відеоматеріали, розміщені на стендах і екранах, демонструють виробничі процеси, етапи проектування та тестування автомобілів. Музейний працівник пояснює, як ці процеси відображали потреби часу й економічні умови. Студентів просять поміркувати, як виробничі методи минулого можна вдосконалити за допомогою сучасних технологій.

Зразки деталей, включаючи елементи двигунів, підвісок і кузовних панелей, дозволяють студентам детально ознайомитися з матеріалами, формами та функціональними характеристиками. Музейний працівник підкреслює, чому для виготовлення деталей використовували конкретні матеріали, та пропонує студентам розглянути, як ці елементи могли б бути адаптовані для використання в сучасному автомобілебудуванні.

Практична частина: Аналіз технічних рішень

Студенти поділяються на групи, кожна з яких отримує комплект матеріалів: креслення, архівні документи, зразки деталей та додаткову інформацію про конструктивні елементи автомобілів ЗАЗ. Їх завдання полягає у виборі одного з елементів автомобіля (двигун, кузов, шасі), аналізі його технічних рішень та визначенні проблем, які вирішувало це рішення. Наприклад, група, яка обирає двигун, може дослідити його ефективність, витривалість та відповідність умовам експлуатації.

На основі цього аналізу студенти мають розробити власну пропозицію щодо вдосконалення вибраного елемента, враховуючи сучасний рівень технологій. Це може включати використання нових матеріалів, інтеграцію інноваційних підходів або адаптацію до сучасних потреб. Під час роботи музейний працівник консультує студентів, ставлячи запитання для поглиблення аналізу: наприклад, як удосконалення вплине на надійність конструкції чи економічність виробництва.

Після завершення групи готують короткі презентації (3–5 хвилин), у яких представляють обраний елемент, аналіз його технічних характеристик, запропоновані вдосконалення та їхню доцільність.

Обговорення результатів та дискусія

Групи по черзі представляють свої напрацювання, використовуючи креслення, зразки та документи як візуальні матеріали. Музейний працівник модерує обговорення, спрямовуючи студентів на аналіз запропонованих ідей.

Акцент робиться на креативності рішень, їхній практичності та відповідності сучасним технологіям.

Музейний працівник спонукає студентів до дискусії, ставлячи питання, що дозволяють глибше осмислити пропозиції: які виклики можуть виникнути під час реалізації вдосконалення, як воно може вплинути на сучасні автомобільні розробки, чи можна ці рішення адаптувати до електромобілів або гібридних технологій.

Обговорення завершується обміном думками про те, як технічна спадщина автомобілів ЗАЗ може стати джерелом натхнення для створення нових технологій. Музейний працівник підкреслює міждисциплінарний підхід у роботі інженерів, який поєднує технічні знання, творчість і розуміння ринкових потреб.

Підсумки заняття та завершення

Музейний працівник підбиває підсумки заняття, наголошуючи на значенні інженерної творчості в історії автомобілебудування та її впливі на сучасні технології. Він відзначає інноваційні підходи, запропоновані студентами, підкреслюючи важливість аналізу та творчого переосмислення існуючих рішень.

Студентам пропонується закріпити отримані знання, підготувавши концепцію музейної експозиції, яка висвітлювала б один із методів інженерної творчості, та написати текст для стенду, що демонстрував би процес створення конкретної моделі автомобіля ЗАЗ із зазначенням ключових технічних досягнень і викликів, які стояли перед інженерами.

ВИСНОВКИ

Музейна експозиція, присвячена Запорізькому автомобільному заводу ЗАЗ, є важливим культурним і освітнім проектом, який висвітлює історію розвитку автомобілебудування в Україні. Дослідження його історії дозволяє не лише зберегти технічну спадщину заводу, але й відкрити нові можливості для популяризації української технічної культури через музейні та освітньо-педагогічні проекти.

У першому розділі роботи було проведено ретельне дослідження джерел, пов'язаних із історією ЗАЗ. Завод, заснований у контексті індустріалізації радянського періоду, перетворився на провідне підприємство, яке забезпечувало потреби населення в доступному та зручному транспорті. Історія його моделей, таких як «Запорожець», «Таврія», є яскравим прикладом інженерної думки свого часу. Аналіз технічної документації, креслень, фотографій і архівних документів дозволив реконструювати ключові етапи розвитку заводу та його вплив на автомобільну промисловість України.

Другий розділ роботи зосереджено на розробці концепції музейної виставки, присвяченої історії ЗАЗ. Виставка отримала назву «Історія автомобілебудування України на прикладі Запорізького автомобільного заводу» і відображає технічні досягнення заводу, його інженерні інновації та соціальну значущість. Експозиція побудована на базі автентичних матеріалів, таких як моделі автомобілів, технічні креслення, фотографії виробничих процесів і мультимедійні матеріали, які надають інтерактивний формат подачі. Тематична структура виставки охоплює ключові етапи розвитку підприємства, особливості проектування автомобілів і їхню роль у соціально-економічному житті країни. Архітектурно-художнє рішення експозиції сприяє залученню відвідувачів різного віку та дозволяє їм відчути атмосферу інженерної творчості.

Третій розділ присвячений розробці освітньо-педагогічної програми, яка базується на матеріалах музейної виставки. Програма складається з

довгострокового проєкту, що включає лекції та семінари, а також короткострокових практичних занять. Основна мета програми — навчити студентів-музеєзнавців працювати з технічними колекціями, розуміти принципи інженерної творчості та розробляти власні музейні експозиції. У рамках програми було створено практичний семінар «Методи інженерної творчості», який дозволяє студентам глибше зануритися в аналіз технічних рішень, використуваних при проектуванні автомобілів ЗАЗ, і застосовувати ці знання в музейній практиці.

Робота демонструє, що технічна спадщина Запорізького автомобільного заводу має значний потенціал для популяризації української культури та розвитку музейної справи. Пропонована концепція музейної виставки дозволяє не лише висвітлити інженерні досягнення ЗАЗ, але й підкреслити його значення як важливого елемента культурної пам'яті України. Освітньо-педагогічна програма, розроблена в рамках роботи, сприяє формуванню у студентів-музеєзнавців не лише теоретичних знань, а й практичних навичок, необхідних для роботи з технічними музейними експонатами.

Таким чином, дипломна робота охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із дослідженням, збереженням і популяризацією технічної спадщини. Запропоновані матеріали та розробки можуть бути використані для створення нових музейних проєктів, інтерактивних виставок і освітніх ініціатив, спрямованих на популяризацію історії українського автомобілебудування. Запорізький автомобільний завод, як важливий промисловий центр, заслуговує на подальше вивчення і розвиток проєктів, які сприяють збереженню його історичної спадщини для майбутніх поколінь.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Автомобіль «Запорожець» ЗАЗ-968А та його модифікації. Багатобарвний альбом. – 1979 р.
2. Автомобілі «Запорожець» моделей ЗАЗ-968, ЗАЗ-966В, ЗАЗ-966ВБ, ЗАЗ-966ВБ2. Посібник з експлуатації. Видання четверте. – 1974 р.
3. Автомобілі ЗАЗ-968М, ЗАЗ-968МГ. Керівництво з експлуатації. – 1989 р.
4. Автомобілі «Запорожець»: Силові агрегати МеМЗ-966В, -966Г. – Транспорт, 1987 р.
5. Гончаренко М. Г. Запорізький автомобільний завод: історія становлення та розвитку. Київ: Видавництво "Наукова думка", 1985. 167 с.
6. Гончарук, О. О. Директори ЗАЗу: від початків до сьогодення. Автомобільний журнал. 2012, № 6. С. 12-25.
7. Дмитриченко М. Ф., Язвінська О. М., Хорошун Б. І. Історія автомобільного транспорту. Київ: НТУ, 2011. 352 с.
8. Довідник Автомобільна промисловість України. Київ, видавництво "Укрпромінформ", 2015. 212 с.
9. Довжик, А. П. Значення підприємницької діяльності в історії ЗАЗу. Підприємництво і менеджмент 2018. №2. С.78-91.
10. Євдокименко, М. М. Внесок інженерів у розвиток технічних характеристик автомобілів ЗАЗу. Інженерні науки та технології. 2003, №4. С. 89-102.
11. Єфімов А. О. Історія української автомобілебудівної промисловості. Київ: Видавництво "Техніка", 1972. 225 с.
12. Захаренко І. В. Автомобілебудування в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. Київ, 2018. 312 с.
13. Історія заводу ЗАЗ: документальне дослідження. Запоріжжя, 1998.
14. Історія радянської промисловості: збірник наукових праць. Київ, 1985.
15. Історія української промисловості: науково-популярне видання. Київ, 2000.

16. Каталог деталей автомобіля «Запорожець» ЗАЗ-968, ЗАЗ-968А та їх модифікацій / К. Фучаджі. – 1986 р.
17. Каталог деталей інвалідного керування на автомобілях ЗАЗ-968МБ, ЗАЗ-968МД, ЗАЗ-968МР, ЗАЗ-968МГ та деталей 30-сильного двигуна МеМЗ-966Г.
18. Каталог деталей легкового автомобіля ЗАЗ–1102. – 1989 р.
19. Комарницький П. О. Запорізький автомобільний завод: історія та сучасність. Запоріжжя, 2008. 161 с.
20. Коваль В. А. Роль дизайнерів у створенні нових моделей автомобілів на ЗАЗі. Автомобільна промисловість. 2016, №8. С. 56-69.
21. Коваль В. А. Технічні інновації на Запорізькому автомобільному заводі К, 2008. 112 с.
22. Кравченко, В. В. Розвиток автомобілебудування в Україні в роки радянської влади. Київ: Видавництво "Наукова думка", 1978. 212 с.
23. Кравченко В. П. Автомобілебудування України: минуле, сучасне, перспективи. Київ, 2010. 315 с.
24. Кравчук, І. С. Історія становлення та розвитку Запорізького автомобільного заводу. Запорізький історико-археологічний збірник. 2010, №2, С.45-58.
25. Кравчун, С. І.. Особистості керівництва ЗАЗу: відмінності та схожості. Менеджмент та підприємництво в Україні. 2007, №5. С. 112-125.
26. Марков І. П. Автомобільна промисловість України в історичній перспективі. Київ: Видавництво "Наукова думка", 1987. 113 с.
27. Міщенко М. В. Історія становлення Запорізького автомобільного заводу та його перспективи.
28. Олійник К. Н. "Коммунару" – 100 років: Запорізький автомобільний завод. Запорожжя: Кн.-газ. вид-во, 1963. 119 с.
29. Панасенко М. І. Розвиток автомобілебудування в Україні в другій половині ХХ століття. Київ, 2012. 198 с.

30. Петренко, О. О. Інноваційні рішення в діяльності Запорізького автомобільного заводу. Наукові записки університету, 2014, №3, С. 45-58.
31. Поляков, В. В. Ключові постаті у розвитку Запорізького автомобільного заводу. Автомобільна індустрія України. 2005, № 4. С. 23-35.
32. Пасов Г. В., Чуприна В. М., Міщенко М. В. Історія становлення Запорізького автомобільного заводу та його перспективи. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2010. № 42. С. 98–105.
33. Р84ОП3. Опис справ постійного терміну зберігання, які підлягають передачі до державного архіву, 1943–1961 рр.
34. Р84ОП4. Опис справ №4 постійного терміну зберігання заводського комітету профспілки за 1943–1951 рр. і 1956–1961 рр.
35. Р84ОП7. Опис справ №7 постійного терміну зберігання за 1962–1969 рр.
36. Р84ОП8. Опис справ № постійного терміну зберігання за 1970–1975 рр.
37. Савченко Л. Д. Процеси становлення та розвитку автомобілебудування в Україні. Київ, 2007. 232 с.
38. Савченко М. Ф. Організація виробництва на Запорізькому автомобільному заводі у 1950-1960-х роках. Економічний журнал. 1999, №1. С. 34-47.
39. Савченко В. І. Історія автомобілебудування в Україні: минуле та сучасність. Київ: Видавництво "Наукова думка", 1990. 118 с.
40. Серіков С. А. Запорізький автомобільний завод «Коммунар» за 50 років. Технологія і організація виробництва. 1972. № 6. С. 12–14.
41. Тараненко І. Д. Розвиток автомобільної промисловості на Україні в ХХ столітті. Київ: Видавництво "Техніка", 1982. 201 с.
42. Уманський А. О. Історія автомобілебудування в Україні: від початку до сьогодення. Київ: Видавництво "Наукова думка", 2000.
43. Федоренко О. П. Запорізький автомобільний завод у роки радянської влади. Київ: Видавництво "Наукова думка", 1983. 128 с.

44. Чернишев І. В. Автомобілебудування в Україні: історія та перспективи. Київ: Видавництво "Техніка", 1975. 204 с.
45. Шевченко О. М. Історія українського автомобілебудування. Київ, 2005.
46. Шевченко П. П. Технічні інновації на Запорізькому автомобільному заводі. Технічні наукові дослідження 2008, №3. С.67-78.
47. Шевельов М. П. Через роки і відстані: розповіді із заводського життя. Дніпропетровськ: Пороги, 1993. 174 с.